

УДК 159.922: 37.017.924

С. В. КАРСКАНОВА

м. Миколаїв

ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ВІД ІСТОРИЧНОГО ЕКСКУРСУ ДО АКТУАЛЬНОСТІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядаються гуманістичні погляди В. Сухомлинського на відповідальність, гідність, терпимість тощо. Толерантність дається в європейському та вітчизняному історичному аспекті. Зроблено акцент на процес виховання як на процес цілеспрямованого формування толерантності в системі цінностей особистості. Надається підхід до розробки системи виховної роботи, де головним напрямом є толерантність.

Ключові слова: історія толерантності, терпимість, формування толерантності, гуманізація освіти, ненасильство.

Постановка проблеми. Особистість, яка розвивається та повсякденно створює, вибудовує світ, у якому живе, світ гармонії чи дисгармонії, визначає стратегії розв'язання кризових ситуацій, можливості здійснення відповідальних життєвих виборів. Чи сприяє толерантність успішному самоствердженню особистості, самореалізації людини в суспільстві. Чи набуває вона в цьому випадку особистісно-значущого змісту в процесах самостійного освоєння соціального досвіду та виховання, та є результатом інтеріоризації (перетворення внутрішніх структур психіки людини завдяки засвоєнню структур соціальної діяльності) й екстеріоризації (перетворення внутрішніх структур психіки в певну поведінку). У цьому контексті процес виховання стає процесом цілеспрямованого формування толерантності в системі цінностей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Толерантність виступає як основа соціально-моральної діяльності суб'єкта, що гармонізує його стосунки з представниками суспільства на всіх рівнях організації життєдіяльності. Отже, толерантність можливо розглядати як особистісно-значущу цінність. Як відзначає А. Деркач, особистісні цінності, що є усвідомленими змістовими утвореннями, так як і соціальні цінності, існують у вигляді ідеалів [2, 35]. А. Деркач вважає, що саме особистісно-значущі цінності задають індивіду кінцеві орієнтири його діяльності, спонукаючи до активності в досягненні визначених цілей (особистісних і суспільних) [2, 35].

Гуманістичні ідеї завжди перебували в центрі уваги передової української громадськості. Відомий громадський діяч Г. Сковорода

розкриває принцип гуманізму як розуміння вихователем думок, переживань та прагнень дитини, віру у благородне особистісне начало та силу виховання. На його думку, цей принцип реалізується лише за умови, коли вихователь виявлятиме високу чуйність і повагу до вихованця. Головним для педагога є пізнання й удосконалення природних здібностей кожної людини [3]. Таким чином, із точки зору сучасного розуміння толерантності, принципи гуманізму Г. Сковороди пов'язані з принципами індивідуальної етики людини, тому толерантність постає як особистісно-значуща цінність, як невід'ємна складова цілісної особистості.

В основі концепції гуманізації освіти В. Сухомлинського лежать гуманістичні ідеї толерантності. Він твердо переконаний, що «є якості душі, без яких людина не може стати справжнім вихователем, і серед цих якостей на першому місці – вміння проникнути в духовний світ дитини» [4, 152]. В основу своєї педагогічної теорії та практики він поклав виховання в дітей та молоді любові до своєї рідної Вітчизни на ґрунті любові до рідних та близьких, поваги та співчуття до оточуючих. На його думку, найважливішими моральними якостями є честь, любов і повага до людей, доброта. В. Сухомлинський вірив, що виховання справжньої особистості «базується не на принципах авторитарної педагогіки, а на загальнолюдських моральних цінностях» [4, 329]. У своїй праці «Як виховати справжню людину» В. Сухомлинський розкриває суть таких понять, як патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість тощо. Однак великий педагог виступає проти терпимого став-

лення до зла: «Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиримим до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям...» [4, 165]. В. Сухомлинський зауважує, що є межа допустимого: «Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевірй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре» [4, 162].

Постановка завдання. Здійснити теоретичний аналіз проблеми толерантності в історичному аспекті та педагогічного механізму її формування, спираючись на такі поняття, як патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість тощо за В. Сухомлинським.

Виклад основного матеріалу. Вчені не дійшли єдиної думки щодо виникнення у світовій культурі терміна толерантність. Дехто пов'язує його появу з підписанням Нантського едикту, коли протестанти й католики знайшли компроміс між своїми конфесіями. Цій події передувала одна з найкривавіших ночей у світовій історії – Варфоломієва.

Важливим періодом в історії толерантності також вважають кромвельський період англійської історії (17 ст.). На той час серед різних пуританських сект, що входили до армії Кромвеля, були дві – індепенденти та левелери, що відстоювали інтереси свободи та терпіння. Згідно з їхніми поглядами, жодне із тверджень не може бути настільки непогрішним, щоб йому в жертву можна було принести інші переконання, що існують у суспільстві. Джон Солтмарш, один із захисників толерантності в епоху Кромвеля, говорив: «Твої погляди будуть настільки ж темними для мене, як і мої погляди для тебе, доки Господь не відкриє нам очі». В умовах релігійного плюралізму та релігійної толерантності в Англії досягнуто миру й усезагальної атмосфери милосердя.

Епоха Відродження (18 ст.), яку часто наділяють духом толерантності, породила дуже небезпечний якобінський фанатизм раціоналістичного типу. Найвизначнішим представником толерантності в ті часи був Вольтер. Йому присвоюють вислів: «Я не згоден з тим, що ви говорите, але віддам своє життя, захищаючи ваше право висловити свою думку». У цьому афоризмі – класична теорія толерантності.

Як бачимо, проблема толерантності вперше виникла в західній цивілізації саме на релігійному рівні, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, що мають місце в демократичному суспільстві.

Для української мови поняття «толерантність» відносно нове й однозначного тлумачення поки що не має. Для того, щоб краще зрозуміти походження цього слова пропонуємо лінгвістичний екскурс: *tolerancia* (іспан.) – здатність визнавати відмінність від власних ідей чи помисли; *tolerance* (франц.) – ставлення, під час якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона сама; *tolerance* (англ.) – готовність бути терплячим; *kuan rong* (китайська) – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших милосердним; *tasamul'* (араб.) – прощення, милосердя, м'якість, терпіння, чуйне ставлення до інших; *терпіння* – здатність стійко, без нарікань витримувати фізичні чи моральні страждання, життєві злигодні тощо; уміння довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане тощо.

Що ж таке толерантність? Словник іноземних слів трактує її як терпіння до чужих думок і вірувань. Проте останнім часом усе частіше йдуть від розуміння толерантності як поблажливого, не байдужого ставлення до іншого. Ми пропонуємо розглядати толерантність у контексті таких понять як визнання, прийняття, розуміння. Визнання – це здатність бачити в іншому саме другого як носія інших цінностей, іншої логіки мислення, інших форм поведінки, а також усвідомлення його права бути іншим, відрізнятись від мене. Прийняття – це вміння бачити іншого зсередини, здатність поглянути на його світ одночасно із двох точок зору: своєї особистісної й іншого.

Повернемося в сучасний освітній простір. Педагогічна ідеологія розширення власного досвіду та критичний діалог в освітньому процесі орієнтовані на низку цінностей: оцінка учнів, студентів за їхніми конкретними результатами й учинками без урахування національних і релігійних характеристик; кожен учень має право на будь-які прояви національних, релігійних почуттів і дій у своїй поведінці й висловлюваннях у тих випадках, якщо вони не суперечать соціальним но-

рмам і моралі домінуючої національної спільноти; орієнтація в педагогічному процесі на терпимість до недоліків, слабкостей і помилок вихованців, якщо вони не порушують морально-правових норм соціуму.

Толерантність у розумінні характерному для педагогів-новаторів Ш. А. Амонашвілі, Е. Н. Ільїної, С. І. Лисенкової, В. Ф. Шаталова – це гуманне ставлення до вихованців. Вони бачать у них виняткову цінність і концентрують свою увагу на розвитку в них оригінальних мислетехнік і в результаті спрямовують свої педагогічні зусилля на інтелектуальний потенціал учнів. У толерантному аспекті характерно введення Ш. А. Амонашвілі в організаційну основу педагогічного процесу безумовних правил. Серед них прийняття особистості кожної дитини, врахування індивідуальних особливостей дітей, виховання та навчання з позицій поваги, гідності та віри, їхніх ресурсів, спільне будівництво атмосфери співпраці, соморозвитку, співтворчості [1, 149].

Для більш глибокого розуміння толерантності особливе значення має виокремлення педагогічного механізму її формування. Ми розглядаємо його як сукупність двох процесів – соціалізації в культурно-історичному аспекті й індивідуалізації особистості.

Педагогічний механізм формування толерантності, в нашому уявленні, доволі складний і неоднозначний. Неоднозначність процесу зумовлена тим, що існує кілька припущень, зокрема припущення, що містяться в теорії К. Лоренца й Е. Фромма. Відповідно до їхніх припущень раннім системоутворюючим і біологічним за своїм змістом є стан терпимості особистості, тоді як розвиток соціальної структури й узаємини в ній формують у неї нетерпимість. Індивідуалізуючи ефект освіти, в контексті розв'язуваної проблеми нам бачиться в реалізації в освітньому процесі системи засобів, що сприяють усвідомленню людиною своєї відмінності від інших; виявленню своїх сильних і слабких сторін, здібностей, спрямованих на духовне, професійне та моральне самовдосконалення, на розуміння себе і, головне, на вибір власного сенсу життя та свого життєвого шляху.

Дуже близько до цього ідеалу наблизився педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський. У його працях чітко простежується лінія гуманних

відносин. Він писав: «Глибоко помиляються ті, хто бачить гуманність в рівному, стриманому тоні вчителя, що підфарбовує при цьому свої повчання сиропом доброти. Доброта – це не тон і не спеціально підібрані слова. Справжній вихователь – завжди людина широкого емоційного діапазону, він глибоко переживає і радість, і засмучення, і тривогу, і обурення. Якщо діти відчують в цих людських пристрастях свого наставника правдивість – це і є справжня доброта» [4].

Необхідність прояви гуманності як особи особистості вихователя, вчителя простежується й у роботах сучасних дослідників-педагогів. Слідом за В. О. Сухомлинським вони вважають, що для повноцінного виховання дитини недостатньо простого прояви чемності та стриманості, вчителю потрібно проникнути в саму глиб дитячої психології, відчути, оцінити за достоїнством кожен його вчинок. Знайомлячись із працями В. О. Сухомлинського, ми виявляємо, що він критично підходив до системи заохочення й покарання. Педагог вважав, що під час оцінювання учня варто спиратися на позитивні, сильні сторони його особистості. Тому як упор на негативних сторонах особистості учня й наступна за нею негативна оцінка його інтелектуальних здібностей може зробити негативний вплив на формування та розвиток особистості, його адаптацію в період входження в нову соціальну ситуацію розвитку. Для В. О. Сухомлинського ідея виховання толерантності полягає у вихованні здатності «... бути терпимим до дрібних недоліків людей, якщо ці недоліки не представляють собою суспільної небезпеки, а зачіпають лише ... власні інтереси». Він також зазначав: «Якби міра вимогливості кожної особистості до інших людей визначалася цим мудрим правилом, якби кожен умів не тільки вимагати, але й не помічати, зглянутися, вибачати, прощати, жити було б легше – і кожному з нас, і суспільству в цілому. Велика біда в тому, що міра вимогливості до інших у багатьох людей абсолютно не та, що міра вимогливості до себе». Підсумком аналізу ідей В. О. Сухомлинського, можуть послужити такі його слова, які на жаль актуальні сьогодні ще більше ніж за часи автора: «якщо ви хочете, щоб у нашій країні не було злочинців ... – виховуйте в дітях доброту і терпіння». Діти на

практиці пізнають, що таке повага й терпимість по відношенню до інших отримують основи, необхідні для творення миру та розвитку спільноти. Дії, ужиті ними для служіння співтовариству сім'ї, класу, школи, зміцнюють їхні знання та роблять можливим створення суспільства взаємної згоди, де живуть у радості й гармонії. Розробляючи систему виховної роботи, де головним напрямом є толерантність, важливо дотримуватися ідей Сухомлинського та сучасних принципів, які допоможуть побудувати процес взаємодії з вихованцями та їхніми батьками краще й результативніше. До числа цих принципів слід, насамперед, зарахувати відмову від насильства як неприйнятної засобу прилучення людини до якої-небудь ідеї. Добровільність вибору, «свобода совісті», акцент на щирості переконань. Вміння примусити себе, не примушуючи інших. Страх і примус ззовні не сприяють формуванню терпимості, хоча в якості виховного фактора в певний момент дисциплінують людей, формуючи при цьому певні звичаї; толерантність у європейському розумінні задає приклад «законослухняності», підпорядкування законам, традиціям і звичаям.

Висновки і перспективи досліджень.
Замість висновків хочемо відзначити, що незважаючи на всю свою моральну переконли-

вість і уявну простоту, толерантність представляється для сучасного українського суспільства чимось утопічним. Але, безумовно, продовження досліджень у цьому напрямі повинні й можуть сприяти стабілізації суспільства, його переходу від практики насильства до практики ненасильства. Однак це можливо за умови, що толерантність як принцип мирного співіснування відмінностей дотримувався б усім суспільством, усіма його структурами, на всіх його рівнях, а не тільки в дошкільних закладах, школах та вищих навчальних закладах. Діти та молодь – люди майбутнього – у них свій стиль, манери спілкування, нове мислення, вони несуть у життя свої норми. Було б добре, щоб однією із цих норм була толерантність.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Единство цели / Ш. А. Амонашвили. — М. : Просвещение, 1987. — 206 с.
2. Деркач А. А. Толерантность личности: характеристики, закономерности, механизмы формирования: Монография / [А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин, Е. В. Селезнева и др.]. — М. : Изд-во ГАГС, 2003. — 197 с.
3. Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди / В. Пісоцький // Людина і світ. — 1999. — № 10. — С. 49—51.
4. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр.твори: В 5-ти т. — Т. 2. — К. : Рад. школа, 1976. — С.149—918.

S. V. KARSKANOVA

Mykolaiv

TOLERANCE: FROM HISTORICAL REVIEW TO V. O. SUKHOMLYNSKYI'S IDEAS RELEVANCE

The article deals with V. O. Sukhomlynskyi humanistic views on responsibility, dignity, tolerance, etc. Tolerance is given in European and national historical perspective. The accent is made on the process of education as a process of purposeful tolerance formation in the value system of the individual. The approach to the development of educational work system, where the main direction is tolerance, is given.

Keywords: history of tolerance, humanization, tolerance formation, humanization of education, non-violence.

С. В. КАРСКАНОВА

г. Николаев

ТОЛЕРАНТНОСТЬ: ОТ ИСТОРИЧЕСКОГО ЭКСКУРСА К АКТУАЛЬНОСТИ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье рассматриваются гуманистические взгляды В. А. Сухомлинского на ответственность, достоинство, терпимость и т.д. Толерантность подается в европейском и отечественном историческом аспекте. Сделан акцент на процесс воспитания как на процесс целенаправленного формирования толерантности в системе ценностей человека. Представлен подход к разработке системы воспитательной работы, где главным направлением является толерантность.

Ключевые слова: история толерантности, терпимость, формирование толерантности, гуманизация образования, ненасилие.

Стаття надійшла до редколегії 13.08.2014